

Csáky S. Piroska

JUBILEUMOK JEGYÉBEN

B. Szabó György – Bartók Béla – József Attila

B. Szabó György írásaiban találkozunk József Attila névvel, munkásságának méltatásával. Talán kevésbé ismert, hogy B. Szabó György vonzódott a zenéhez, a klasszikus muzsikához. Akkor győződünk meg erről, amikor – főiskolás koromban – a képeit mutogatta a lakásán, zenei aláfestéssel. Az újvidéki tárlatának megnyitóján is fontos szerepe volt a zenének. Mindkét alkalommal jelen voltam. Igaz, egyik alkalommal sem Bartók-muzsikát hallgattunk, hanem Beethoven szimfóniáját, később azért sikerült kiderítenem, hogy Bartókot is nagy művésznek tartotta, s erről meggyőződhetünk az *Éjszakák, hajnalok!* című kötetében írt szövegéből, amely *Számadás helyett* címen jelent meg. Ez a szöveg egyik részekre tagolt előadása volt. Innen idézném kezdő sorait (kissé magamat is mentegelve):

„A rögtönzések korát éljük, engedjék meg, hogy én megpróbáljak – nem rögtönözni, engedjék meg, hogy én megszerkesszem az előadásomat. [...] A rögtönzések korát éljük, engedjék meg, hogy én *nem rögtönözve*, okos emberek könyvéből idézzek gondolatokat, nem azért, mert nincs gondolatom, hanem azért, mert van.”

I. B. Szabó György nemcsak idézett bőven ebben az írásában, hanem mottó használatával is élt, mondván, hogy ő régimódi. A *Számadás helyett* című írásának második része szól Bartókról, az ő révén általában a művészetről. Gondolatmenetét Balázs Béla *Az oszthatatlan ember* címen megjelent írása² alapján fejtette ki. Már a szöveg elején kiderül, hogy a költő etikai magatartásával összefüggő problémákról beszél. Pontosabban általában a művész magatartásával foglalkozik. („Ha költészetéről beszélek, akkor nemcsak a lírára gondolok, hanem mindarra, ami költött, tehát művészetre; általánosítom a kifejezést így értelmezve.”³)

Bartókot az említett Balázs Béla-szöveg alapján közelítette meg, felvillantva életének három pillanatát:

1. Svájc – nudistastrand, eső, fedezékben: zongora, muzsika, Rosenthal bécsi zongorista: „Uraim, én elhiszem, hogy ez a zene, amit maguk játszanak, jó zene, modern zene, de én nem bírom hallgatni!” Bartók tisztelte ezt a véleményét, és befejezte rögtönzött hangversenyét.

2. *A fából faragott királyfi*. Bartók életének mélypontján volt, amikor Balázs Béla meséje alapján a balettzenét írta, az ő biztatására. Nemrégén láhattuk a Duna tévében a történetnek a filmre vitt változatát a gróf Bánffy Miklós életét bemutató filmben, s ezt a történetet olvashatjuk Balázs Béla szövege alapján B. Szabó György írásában is. A táncosok, a zenészek ellenálló magatartásától a közönségikerekig.

3. Pillanat: a meghajlás. „Bartók egyik legnagyobb problémája a meghajlás... A karmesterek java kiválóan hajlong, a szerzők is nagyszerű hajlongással csinálják ezt. Bartók ... szinte nyikorgott, amikor meghajolt a közönség előtt, s akkor is inkább valami ügyetlen fejbiccentés volt ez, nem meghajlás. ... az alkotó Bartók és a tapsoló, tapsviharban úszó közönség közötti vákuum mindörökké megmaradt. Bartók egész életén keresztül érezte ezt a vákuumot, és Amerikában sem tanulta meg a meghajlást.”⁴

Ez a néhány pillanatkép Bartók Béla életéből arra szolgált B. Szabó Györgynek, hogy bemutasson egy alkotói magatartást, a művészettel foglalkozó ember magatartását és munkáját. Mert szerinte bármilyen művészettel foglalkozik is az ember, az alkotói tevékenység az munka, legyen az írás, zene vagy képzőművészet. Természetesen nem az alkotások száma alapján lesz valaki művész. „A grafomániát meg kell különböztetni az írásművészettől. Lehet valaki szenvedélyes író, de nem biztos, hogy az művészet is, amit ír. ... Éppen így van a festészetben is. Bizonyos új harmóniák megteremtése a kétdimenziós felületen a vonal, a síkok, a felületek egymáshoz való viszonyításával, megszervezésével lehetséges.”

Míg a költészetről, festészetéről magabiztosan elmélkedik, addig a zenéhez Balázs Béla segítségét kéri. Szólt még egy fényképről: amelyen Balázs Béla és Bartók Béla háttal állnak a fényképezőgép lencséjének. Ez a találó cím volt aláírva: Bartók Béla és Balázs Béla „kivándorolnak”.

A szöveg többi része már nem foglalkozik a zeneköltővel. B. Szabó György nem azért írt Bartókról, hogy munkáit és őt jellemezze, hanem a művészetek, a művészi kifejezésforma elméleti megközelítése volt a célja.

Más írásában is foglalkozott zenével, a zene, pontosabban a hangszerek megszólaltatásával, a harmóniájukkal, de ezekben az írásokban már nem a nagy magyar zeneszerzőről van szó.

II. Bartók Béla viszonyulása az irodalomhoz arról tanúskodik, hogy a művész szerette a költészetet. Verseket zenésített meg, többek között Ady verseit.

Fejtő Ferenc a *Budapesttől Párizsig* címen megjelent emlékirataiban⁵ foglalkozik József Attila és Bartók találkozásával, megismerkedésükkel, s azzal hogyan lett Bartók munkatársa a *Szép Szónak*, amelyben közölt néhány cikket: *Népdalok és népzene* (1936. december), *Válasz Petraunék támadására* (1937. április–május), *A gépzene* (1937. február) stb. Kapcsolatuk nem csupán abban nyilvánult meg, hogy Bartók Béla kéziratokat engedett át a *Szép Szónak*. Nagyra becsülte József Attilát. Fejtő Ferenc szerint „nemzedéke legnagyobb költőjének tartotta, és tervbe vette, hogy megzenésíti néhány versét”⁶. Ezt a tervét

tudtommal nem valósította meg. Szabolics Miklós tanulmányában hasonlóan vélekedik. Szerinte József Attila Bartóknál tett látogatása után is, Bartók számára Ady maradt a nagy magyar költő mindvégig, jóllehet József Attila költészete, költői törekvései álltak a legközelebb az ő zenei törekvéseihez⁷. A két művész találkozása jelképszerűen sokatmondó volt, hiszen mindketten a modern kifejezés eszközeit kutatták és találták meg a maguk módján, olykor sajátos, nehezen értelmezhető eszközökkel. Ismét Fejtő Ferencet idézem: „A muzsikus és a poéta ugyanazt a tiltakozást fejezte ki, ugyanazért az akkor lehetetlen szabadságért kiáltott. Attila utolsó versgyűjteményének ugyanaz volt a címe, mint Bartók egyik darabjának: *Medvetánc*. Attila egyik másik szép verse, *A Dunánál*, amelyet (...) a folyóirat egyik különszámába (írt), határozottan bartóki, a dunai népek testvériségének himnusza volt.”⁸

III. József Attila Bartók iránti tisztelete – vagy úgy is mondhatnám – Bartók népdalgyűjtésének értékelése felé több síkon is elindulhatnánk⁹. József Attila költészetében is megjelenik az egyszerű verselés, s költői nyelvét a népdalok tisztaságához, nyelvi tömörségéhez igazítja. Különösen az 1924. évben keletkezett versei igazolják ennek a stílusnak az eredményes alkalmazását. (*Szomorúfűz*, *Nyolcesztendő lányok*, ilyenek a „szegényember”-versek¹⁰, a *Tiszta szívvel*, 1925 vagy 1932-ben a *Medvetánc*¹¹ stb.) Balladai tömörséggel megírt versek ezek. Csak a leglényegesebb, a legjellemzőbb dolgokról szólnak drámai sűrűséggel. A *Medvetánc*ot a kritikai kiadás alapján Bartók Béla *Medvetánc*-nak ihletésében írta. Utóbb ezt a verset az 1934 végéig alkotott verseiből válogatott kötetének címadó versévé tette.¹²

Említhetünk egyéb érintkező pontokat is. 1923-ban jelenik meg Bartók *Allegro Barbaro* című szerzeménye, a modern magyar zene meghatározó műve. Érezhető a különbség: József Attila ekkor érettségizett magánúton Budapesten.

1926., Párizs. Találkozás a szürrealizmussal. Itt jön rá József Attila a szürrealizmus lényegére. Egyik értelmezője szerint: „szövevényes korunkban a művészetek leíró, magyarázó, a valóságot közvetlenül ábrázoló jellege a tudományok, a technika, a civilizáció hatalmas előrelépésével jelentős mértékben feleslegessé vált s a világ bonyolultságáról a hagyományos ábrázolás csupán semmitmondó közhelyeket, üres szólamokat képes adni”¹³. A szürrealizmus megértése alapján tudatosodott benne, hogy Bartók zenéje „a szemlélt valóságnál törvényszerűbb igazságot, a társadalom és a természet összetettebb viszonyait, az emberi tudat és lélek mélyebb, disszonánsabb világát akarja kifejezni”¹⁴. A festészet és a zene modern irányzata megelőzte az irodalmat. Ez azzal magyarázható, hogy míg a színek, vonalak, hangok eleve absztrakciói, lényegelvonalai a fizikai létnek, addig a szavakhoz, a szavak összefüggéséhez, a mondatokhoz mindig konkrét, egyedi jelentés tapad. Ezért „az irodalom, a költészet bizonyos leíró, magyarázó jellegétől sohasem tud megszabadulni, lévén eszköze, a nyelv nem-

zeti és társadalmi szempontból sokkal korlátozottabb, merevebben körülhatárolt, mint a festészeté vagy a zenéé”.¹⁵

József Attila szürrealista kísérletei ismertek az irodalomtörténetben. A *Medáliák*ban érzékelhető, a rendszerint két négy soros, páros rímű versszakokban, ennek a zárt, kerek formának szinte népzenei ritmusa van, a népdalok lejtésére ismerhetünk benne, a kimondott képek között feszültség érezhető. Ez „a lapangó, ősi zeneiség tartja össze, zárja szoros keretbe a miniatúrák világát”.¹⁶ Számos későbbi versében is érezhető a népköltészeti ihletés, amit egyéni módon valósított meg.

Bartók műveinek tisztelete érezhető volt József Attila műveiben. Elsősorban a népdal, a népi kultúra iránti tisztelet ragadta meg. De más is vonzóvá tette számára Bartók egyéniségét: ez pedig a rend, a tudatosság, a tudományos pontosság. Bartók a század elejei nemzedékhez tartozott. Egyfajta „magasabb rendű polgári humanizmus” jellemző rá, az egyetemesség felé törekszik, nem szűkül pusztán nemzetivé. (Ez a szemlélet rokonítható Thomas Mann vagy Roger Martin du Gard humanizmusával). A huszadik század második évtizedétől kezdve az ilyen a magatartás, ez a világnézet, ez az életszemlélet szembekerül az előretörő barbársággal, a fasizmussal. Bartók hatása József Attilára főleg a harmincas években bontakozott ki (1933 és 1937 között), amikor a fasizmus kezdett úrrá lenni Európában. Többek között Szabolcsi Miklós foglalkozott a két művész közötti kapcsolattal, anélkül hogy részletesen összehasonlította volna a két szerző műveit. Ezt nehéz lett volna megtenni anélkül, hogy tudnánk mennyire ismerhette József Attila Bartók zenéjét. Valamennyire bizonyára ismerte. Hangversenyen, előadóesteken hallhatott Bartók-műveket.¹⁷ Ha nem lett volna zenei élménye, nem írhatta volna meg a Bartók-vázlatot. A kézzel írott vázlat szövege megtalálható a kritikai kiadás 3. kötetében, *Egy Bartók-tanulmány vázlat. Medvetánc* címen.¹⁸ Németh Andor szerint ő játszotta el a költőnek Bartók Béla *Medvetánc* c. zongoradarabját, amelyet még 1911-ben írt a zeneszerző. Ez olyan hatással volt a költőre, hogy néhány nap múlva – ugyan-ezen a címen – megírta szokatlan, népdalszerű versét. (József Attila jóval később írta meg versét, csak a közvetlen zeneélmény ihletésében született meg a vers.) Szabolcsi Bence úgy véli, hogy a zenei élmény „inkább csak elindítója és kerete lehetett a *Medvetánc* gondolatának: hangulatban, indulatban, ritmusban és dinamikában”.¹⁹

Egyéb közös vonások, közös mondanivaló is fellelhető a két művész életművében, amelyet a kor váltott ki belőlük, amelyben éltek. Csak példaként említem a *Bárat* I. című verset – amely a *Cantata profana* című zeneművel rokonítható stb.

Korántsem sorakoztattam fel az összes szerzőket, akik foglalkoztak a huszadik század két nagy művészeinek kapcsolatával, egymásra tett hatásával. Bartók-évben valószínűleg avatottabb szakemberek tollára is kívánczik a most felvetett téma, a két művész kapcsolata.

JEGYZETEK

- ¹ B. Szabó György: Éjszakák, hajnalok. Forum, Novi Sad, 1963., 124–130
- ² Balázs Béla: Az oszthatatlan ember = Forum, 1948. december, 956–965.
- ³ B. Szabó György: Éjszakák... i. m. 124.
- ⁴ B. Szabó... I. m. 126.
- ⁵ Fejtő Ferenc: Budapesttől Párizsig. Emlékeim. Magvető, Budapest, 19?
- ⁶ Fejtő i. m., 156.
- ⁷ Szabolcsi Miklós: József Attila, Derkovits Gyula, Bartók Béla : Kísérlet = Költészet és korszerűség. Magvető, Budapest, 1959., 91.
- ⁸ Uo. 158–159.
- ⁹ Bartók és József Attila kapcsolatáról többen is írtak. Szabolcsi Bence : József Attila „dallamai” = Vers és dallam. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959., 197–207. Szabolcsi Miklós: József Attila, Derkovits Gyula, Bartók Béla : Kísérlet = Költészet és korszerűség. Magvető, Budapest, 1959., 52–94. Németh Andor: József Attila élete és kora = Csillag, 1948/7. Demény János: József Attila Bartókról : Egy tanulmány vázlatja = Kortárs, 1958/8., 661–669.
- ¹⁰ Fodor András: Így élt József Attila. Móra Könyvkiadó, Budapest, 1980., 66.
Balogh László: József Attila. Gondolat, Budapest, 1970., 35.
A Nem én kiáltok kötetben jelentek meg: *Szegényember szeretője; Aki szegény az a leg-szegényebb; Lopók között szegény ember; Szegényember balladája.*
- ¹¹ József Attila összes művei. II. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955., 395. (kritikai kiadás)
- ¹² Uo.
- ¹³ Balogh László i. m., 45.
- ¹⁴ Balogh László i. m., uo.
- ¹⁵ Uo.
- ¹⁶ I. m., 47.
- ¹⁷ Szabolcsi Miklós i. m., 83.
- ¹⁸ József Attila: Összes művei. III. Cikkek, tanulmányok, vázlatok. – Akadémiai Kiadó, Budapest, 1958., 288–278
- ¹⁹ Idézve Szabolcsi Miklós i. m., 84.